

ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ**CIVIL PROCEDURAL FEATURES OF CHOOSING A METHOD OF PROTECTING RIGHT**

Шумак І.О., к.ю.н.,

доцент кафедри інтелектуальної власності та приватного права

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Владикін О.Н., к.ю.н., адвокат,

старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглядаються питання, пов'язані з вибором способу захисту прав у цивільних справах та процесуальні наслідки такого вибору. Досліджується вплив способу захисту прав на результат вирішення судом судової справи, а також розглядаються основні правові та процесуальні аспекти такого вибору. Проаналізовано дослідження сучасних науковців в сфері процесуального права, що займаються проблемою вибору способу захисту цивільних прав під час розгляду цивільних справ та вирішення спорів.

Звертається увага на те, що вибір способу захисту прав залежить від багатьох факторів, таких як характер правової проблеми, доступність різних способів захисту, тривалість процесу. Крім того, враховано правові позиції Верховного Суду, що стосуються обрання ефективного та належного способу захисту прав та інтересів сторін цивільного процесу, а особливо у випадках, коли спосіб захисту права прямо не передбачено матеріальним чи процесуальним законодавством України.

Розглянуто питання про важливість правильного вибору способу захисту прав для успішного розв'язання цивільного спору. Продовжено дискусію з приводу розмежування повноважень та обов'язку суду, як органу правосуддя, забезпечувати мету і завдання цивільного судочинства та дотримуватись принципів змагальності та диспозитивності. Автори статті наголошують на тому, що сторонам необхідно бути уважними при виборі способу захисту прав та враховувати всі аспекти ситуації, щоб забезпечити досягнення мети цивільного судочинства. Сформовано пропозиції, щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства в аспекті дій суду під час розгляду цивільної справи в якій стороною обрано спосіб захисту права, що на думку суду є не ефективним або неналежним, з огляду на сформовану судову практику щодо відмови в позові у зазначеному випадку, запропоновано відповідні механізми впровадження таких пропозицій.

Ключові слова: захист прав, способи захисту прав, ефективність захисту прав, принцип диспозитивності.

The article explores issues related to choosing a method of protecting rights in civil cases and the procedural consequences of such choice. It examines the impact of the method of protecting rights on the court's decision in a civil case and considers the main legal and procedural aspects of such choice. The research of contemporary scholars in the field of procedural law dealing with the problem of choosing a method of protecting civil rights during the consideration of civil cases and disputes is analyzed.

Attention is drawn to the fact that the choice of the method of protecting rights depends on many factors, such as the nature of the legal problem, the availability of different methods of protection, and the duration of the process. In addition, the legal positions of the Supreme Court regarding the selection of an effective and appropriate method of protecting the rights and interests of parties in civil proceedings, especially in cases where the method of protecting the right is not directly provided for by the substantive or procedural law of Ukraine, are taken into account.

The article discusses the importance of correctly choosing a method of protecting rights for successful resolution of a civil dispute. The debate on the division of powers and the duty of the court as a judicial body to ensure the purpose and tasks of civil justice and to adhere to the principles of competition and disposability is continued. The authors of the article emphasize that parties need to be careful when choosing a method of protecting rights and consider all aspects of the situation in order to achieve the goals of civil justice. Proposals are made to improve civil procedural legislation in terms of the court's actions when considering a civil case in which the party has chosen a method of protecting the right that, in the court's opinion, is ineffective or inadequate, taking into account the established court practice of refusing a claim in such cases, and appropriate mechanisms for implementing such proposals are proposed.

Key words: protection of rights, methods of protection of rights, effectiveness of protection of rights, principle of discretion.

Відповідно до статті 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав [1]. Досягнення кінцевої мети судочинства – ефективний захист порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів, видається неможливим без наявності в законодавстві відповідних процесуальних гарантій, що забезпечують належний рівень захисту. Для того, щоб досягти цілі судочинства, судовий процес повинен бути ефективним. При цьому ефективність правосуддя залежить від цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів: починаючи з організації роботи судової системи, закінчуючи діями осіб, які звертаються до суду. Ефективність здійснення і захисту цивільних прав обумовлена безліччю різних чинників, серед яких важливе місце займає відповідність цивільно-правового регулювання суспільних відносин загальним і галузевим принципам права, що відображає ціннісні домінанти та напрямки розвитку правової системи суспільства в цілому. Підвищення ефективності здійснення захисту цивільних прав в значній мірі обумовлено виконанням вимог правової визначеності цивільного

законодавства, яка виступає необхідним елементом принципу верховенства права.

Станом на сьогодні спостерігається погіршення стану захисту прав, фіксується зростання порушення строків розгляду судових справ у різних сферах правовідносин, нестабільність та недосконалість багатьох норм чинного процесуального законодавства, через що учасники спірних правовідносин і органи судової влади зіштовхуються з проблемами під час обрання і безпосереднього застосування судових способів захисту прав та інтересів у цивільній сфері.

Здійснення правосуддя може визнаватися ефективним лише в тому випадку, коли воно стає логічним продовженням засад справедливості та сприяє ефективному поновленню в правах (абз. 10 п. 9 Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року №3-рп/2003) [2]. Для того, щоб забезпечити задекларований ефективний захист у суді прав або інтересів в момент вирішення спору, вирішальним є також спосіб захисту, якому віддає перевагу зацікавлена сторона, і який за своїм призначенням повинен пов'язуватися з природою такого права або охоронюваного законом інтересу, характером неправомірних діянь.

Вважаємо, що процес здійснення правосуддя це не тільки вирішення спору між сторонами по суті, а будь-яка діяльність суду під час розгляду цивільної справи, в тому числі процесуальні рішення, що приймаються судом без ухвалення рішення по суті. Виходячи з цього можна погодитися із думкою Брателя О.Г., що мета і завдання судочинства можуть бути реалізовані виключно процесуальними засобами [3].

Способи судового захисту та їх ефективність залежать від сутності порушеного права або інтересу, зокрема: порушено право чи інтерес; чи відбулось взагалі порушення (невизнання, оспорювання) або наявна загроза порушення права або інтересу; можливо (або доцільно) відновлювати право, або усувати перешкоди в його здійсненні, або компенсувати результати порушення для мінімізації негативних наслідків; чи слід застосовувати комплексний підхід для захисту права і т. д.

Аналізуючи положення міжнародних актів, констатуємо, що ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визнає право людини на доступ до правосуддя, а ст. 13 Конвенції визнає право людини на ефективний спосіб захисту прав [4]. Логічним наслідком цього виникає можливість будь-якої особи пред'явити в судових органах такі вимоги на захист права, які будуть відповідати змісту порушеного права та характеру посягання. Стаття 8 Загальної декларації прав людини 1948 року, хоч і формально не є обов'язковою, але будучи фактичною такою для держав, також закріплює, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом [5].

Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року [6] переглянуто положення, зокрема, стосовно застосування способів захисту судом.

Стаття 5 ЦПК України закріплює, що здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Так, аналізуючи зміст ч. 1 ст. 5 ЦПК України, суд в момент здійснення правосуддя повинен захищати права, свободи та інтереси фізичних і юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. Частина 2 зазначеної статті закріплює, що в тих випадках, коли закон або договір не закріплюють *ефективного* способу захисту порушеного права чи інтересу осіб, які звертаються до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Мається на увазі, що право на отримання ефективного юридичного захисту може бути реалізовано судом будь-яким іншим способом, що не заборонений законодавством, і суд наділений правом не обмежуватись позовними вимогами та виходити за їх межі. Отже, здійснивши аналіз вищевказаної норми, розглядати ефективний спосіб захисту необхідно як такий, що допомагає досягти необхідного результату та наслідків, досягти найбільший результат по відновленню відповідних прав, свобод та інтересів.

Тобто окреслені новели, що знайшли своє закріплення в законодавстві, запроваджують кардинально новий під-

хід до обрання способів захисту, адже передбачають право позивача і суду визначати спосіб захисту, який прямо не передбачений законом, але не буде йому суперечити.

Коваль І.Ф. констатує, що обов'язковими умовами застосування судом способу захисту, який не передбачений законом, є: 1) відсутність у законі або договорі ефективного способу захисту відповідного права, 2) несуперечність обраного способу захисту закону [7]. Погоджуємось з тезою автора з приводу того, що друга умова, яка закріплена у відповідності з загально дозвільним типом правового регулювання, передбачає наступну модель поведінки «дозволено все, окрім того, що прямо заборонено законом». Такий принцип характеризує загальні межі, які повинні бути дотримані при виборі таких способів захисту прав – несуперечність закону, та відображається в ст. 55 Конституції України.

Отже, фундаментальною ознакою способів захисту визнається їх ефективність, при чому ані матеріальне, ані процесуальне законодавство не визначає критерії ефективності способів захисту, що на сьогодні є суттєвою проблемою.

Петруня В.В. у своїй дисертації умови-критерії застосування належних та ефективних способів захисту прав визначено наступним чином: спосіб захисту повинен відповідати змісту порушеного права, характеру посягання та спричиненим наслідкам; відповідати вимогам закону, договору, правовим принципам та функціям судового захисту; основними рисами виступають раціональність та ефективність; доцільність (що означає співрозмірність та адекватність) стосовно правопорушення; передбачення механізму реалізації (виконання); недопущення порушення прав та інтересів інших осіб [8, 55–56].

Для розуміння ефективності судових способів захисту, потрібно звернутися до постанови Великої палати Верховного суду від 05.06.18, справа №338/180/17 (провадження №14-144цс18), в якій зазначено наступне: обрання конкретних способів захисту прав залежить безпосередньо не тільки від змісту права чи інтересу, для захисту якого звертається зацікавлена сторона, але і від характеру його порушення, невизнання або оспорювання. Тобто права чи інтереси мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорювання та спричиненим цими діями наслідкам.

Схожі за своєю суттю висновки закріплені у наступних постановях ВП ВС: 30.01.19, справа № 569/17272/15-ц (провадження № 14-338цс18); 11.09.19, справа № 487/10132/14-ц (провадження №14-364цс19) та інших.

Позиція ВП ВС стосовно такого варіанту, коли закон або договір не визначає ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду наступна: так, спираючись на п. 71 постанови ВП ВС від 04.06.2019 р. у справі № 916/3156/17 (провадження № 12-304гс18) суд, спираючись на викладену в позові вимогу, вправі захищати право або інтерес іншим способом, що не буде суперечити закону, але при одночасному співіснуванні наступних умов: 1) якщо він зробить висновок, що жоден з установлених законом способів захисту не задовольняє ознаки ефективності у спірних правовідносинах; 2) якщо він дійде висновку, що задоволення викладеної у позові вимоги позивача призведе до ефективного захисту його прав чи інтересів.

Погоджуємось з думкою, що водночас для належної реалізації права на обрання способу захисту, не передбаченого законом і договором, у відповідних правових нормах доцільно закріпити загальні критерії ефективності способу захисту (які зараз тільки пропонуються на докринальному рівні), а саме: спосіб захисту має відповідати правовій природі, захист порушених прав та інтересів особи, яка звертається до суду, може реалізовуватися

судом також в інший спосіб, ніж передбачений законом або договором, якщо він не суперечить закону і забезпечує зміст права або інтересу, що порушені, характеру дій, якими вони порушені, наслідкам, що спричинені цим порушенням, меті, якої бажає досягти позивач, та враховувати можливість примусової реалізації способу захисту [9, 45].

Отже, з зазначеного випливає, що судовий захист є ефективним в тому випадку, якщо забезпечує реалізацію цілей правосуддя – захист порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин, шляхом обрання належного способу захисту своїх прав. Спосіб захисту вважається належним, якщо він прямо передбачений законом, його використання веде до відновлення порушеного або оспорюваного права, він має універсальний характер, тобто може бути застосований до будь-якої аналогічної ситуації.

Аналізуючи положення ЦПК України щодо вибору ефективного способу захисту прав можемо виділити декілька питань, що потребують подальшого дослідження. Одним з таких питань є співвідношення, закріпленого процесуальним законом, принципу диспозитивності, за яким суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, в межах заявлених нею вимог, та права суду, у вказаних вище випадках, визначити ефективний спосіб захисту права.

Також, статтею 264 ЦПК України визначено вичерпний перелік питань, що вирішуються судом при ухваленні рішення суду, проте, в цьому переліку відсутня вказівка на право суду досліджувати ефективність обраного способу захисту права. Більше того передбачено заборону суду виходити за межі позовних вимог, що може свідчити, про відповідну заборону визначати суду спосіб захисту порушеного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV.
2. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>.
3. Бартель О.Г., Теоретико-правовий аналіз мети і завдань цивільного судочинства. – 2017. URL: <https://goal-int.org/teoretiko-pravovij-analiz-meti-i-zavdan-civilnogo-sudochinstva/>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>
7. Коваль І.Ф. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні способів захисту прав та інтересів //Правничий часопис Донецького університету. – 2019. – № 2. – С. 26–33.
8. Петруня В.В. Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Петруня В.В. О., 2019. С. 221.
9. Захист прав та інтересів учасників майнових відносин: питання теорії і практики: колективна монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доцента І.Ф. Коваль. Вінниця : Твори, 2020. 272 с.